

Originalni naučni rad

UDK: 316.356.4-054(=81/=82):929 Ishi
39(=81/=82)(73)

Gordana Gorunović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

PRIČA O IŠIJU

Apstrakt: „Priča o Išiju” je opštiji naziv za uokvireni narativ koji obuhvata mnoštvo posebnih, međusobno povezanih i katkad sukobljenih povesnih i aktuelnih priča, kao i revizionističkih interpretacija u američkoj nauci, književnosti i umetnosti. Priča o Išiju je istorijska i biografska ali ne i autobiografska, faktografska i fiktionalna, etnografska i antropološka (uključuje fizičku antropologiju i arheologiju, kulturnu antropologiju, lingvistikku i folkloristiku). U ovom članku, akcenat je na sledećim temama: Išiju kao poslednjem „divljem” Jahi Indijancu i njegovoj istrebljenoj etničkoj i plemenskoj grupi; Išijevim „spasiocima” i „zaštitnicima”, američkim antropolozima iz ranog XX veka i njihovoj nauci.

Ključne reči: Iši, Jana i Jahi Indijanci, Kalifornija, američka boasovska antropologija

I often feel that it is hard to tell the story of Ishi in such a way as to convince people of its reality. He has been described as the last survivor of a tribe that remained in the Stone Age until the twentieth century. I should like to tell enough of the history of his little group to explain how it was possible for them to remain “primitive”. In spite of the fact that in 1910 he was still living in the age of stone, he was himself a rare character, with a mind of unusual calibre. I feel myself that in many ways he was perhaps the most remarkable personality of his century.
Thomas Waterman (1917)

He closes a chapter in history. He looked upon us as sophisticated children – smart, but not wise. We knew many things, and much that is false. He knew nature, which is always true. His were the qualities of character that last forever. He was kind; he had courage and self-restraint, and though all had been taken from him, there was no bitterness in his heart. His soul was that of a child, his mind that of a philosopher.
Saxton Pope (2009)

Priča o Išiju, „poslednjem divljem Indijancu” na severu Kalifornije, počinje u pravom smislu ne njegovim rođenjem, čiji je datum nepoznat i to će zauvek ostati (oko 1854. ili 1860), već njegovim misterioznim pojavljivanjem u svetu belaca 1911. godine. Prva mesta koja je zarobljeni i traumatizovani Indijanac upoznao u susretu sa civilizacijom u provincijskoj rudarskoj varošici Orovil bile su klanica i zatvorska ćelija za umobolne, gde ga je šerif okruga Bjut privremeno smestio sa namerom da ga zaštiti od radoznale i nasrtljive gomile. Odatle će ubrzo biti premešten i obreti se u urbanoj sredini San Franciska, učenom svetu američke srednje klase i boasovske antropologije sa središtem na Univerzitetu Kalifornije i u Muzeju, umesto u siromašnom rezervatu Kiova u Oklahomi ili maloj rančeriji Jana kod Redinga, gde bi najverovatnije i završio da su se o tome pitali samo službenici Biroa za indijanske poslove.

Provešće malo više od četiri i po godine u svom novom domu u Antropološkom muzeju, koji je 1901. godine osnovao Alfred Luis Kreber zahvaljujući poklon-zbirkama Fibi Aperson Herst i zvanično otvorio za javnost u novembru 1911, samo dva meseca nakon Išijevog dolaska. Iši je tu stanovao i radio za mesečnu platu od 25 dolara kao pomoćnik domara i čistač. Kao jedini pripadnik iščezle kulture i govornik njenog jezika-dijalekta, bio je etnografski informant i muzejski saradnik (nativni demonstrator) u posebnom, štaviše, izuzetnom statusu. Sarađivao je s upravnikom Muzeja Alfredom Kreberom i kustosom Edvardom Gifordom, Tomasom Votermanom i Edvardom Sapirom u sakupljanju etnografske, lingvističke i folklorne građe o kulturi Jahi Indijanaca. Iši je voleo da priča tradicionalne priče svog plemena i da peva; zahvaljujući tome, iza nje ga su ostale fonetske transkripcije i fonografski snimci preko 40 opširnih mitova i 200 pesama na jahi jeziku i drugim domorodačkim jezicima.

Na bregu iza muzejske zgrade podigao je malu kupastu kolibu od granja po uzoru na letnje stanište Jahija i tu je često provodio vreme, praveći artefakta i demonstrirajući posetiocima kako se njima rukuje. Izrađivao je tradicionalno oružje i oruđa svog plemena: harpune i zamke, koplja, lukove, strele i vrhove, sekače od opsidijana itd. (ali ne i korpe, zato što je u njegovoj plemenskoj grupi pletenje korpi bilo ženski posao). Učio je druge da rukuju njima, posebno dr Sakstona Poupa, glavnog hirurga Univerzitetske bolnice, koja se tada nalazila pored samog Muzeja.

Opisivan kao svestran, obdaren mnogim talentima i harizmatičan čovek, Poup (1875–1926) je bio neobičan spoj „naučnika i romantika”, humaniste i ubice životinja. Zainteresovao se za tradicionalno streličarstvo pod uticajem Išija, koga je smatrao za poslednjeg „primitivnog indijanskog streličara” u Americi. Ustanovio je da je Išijev stil odapinjanja strele bio modifikovani vid tzv. mongolskog izbačaja i kao takav jedinstven u domorodačkoj Americi.¹ Imao je

1 Poup je imao pristup najboljim kolekcijama lukova u američkim muzejima: među hiljadama primeraka, izabrao je najbolje očuvane i najjače da bi eksperimentisao sa njima. Prilikom testiranja njihovih funkcija, korišćena je kao standardna strela od bambusa koju

privilegiju da lovi zajedno sa Išijem u njegovom zavičaju, u kanjonu Dir Krika i drugim mestima, da posmatra Išijeve tehnike izrade oruđa, lukova i strela, kao i tehnike lova, i da uči od njega: „Hunting with Ishi was a pure joy. Bow in hand, he seemed to be transformed into a being light as air and as silent as falling snow” (Pope 2009, 10). Njegovo pisanje o svemu tome i njihovom toplom ličnom odnosu, koji podseća na odnos između kapetana Vladimira Arsenjeva i lovca Dersua Uzale² iz sibirskog plemena Gold (Арсењев 2002), doprinelo je obnavljanju ove vrste lovnog streličarstva u ranom XX veku i popularizaciji priče o Išiju, a možda i Indijancima uopšte (Pope 1918; 1923).

Iši je stoički dočekao smrt u poslednjem stadijumu tuberkuloze 25. marta 1916, u društvu svog lekara i prijatelja, koga je zvao Popey i *Kuwi* (vrač, čarobnjak). Njemu je uputio i svoje poslednje reči, „You stay, I go”. Poup je dao da se izradi Išijeva posmrtna maska i otisak njegovih stopala. Po njegovom nalogu, autopsiju Išijevog tela je izvršio patolog dr Džin Kuk.

He was a stoic, unafraid, and died in the faith of his people.

As an Indian should go, so we sent him on his long journey to the land of shadows. By his side, we placed his fire sticks, ten pieces of dentalia or Indian money, a small bag of acorn meal, a bit of dried venison, some tobacco, and his bow and arrows.

These were cremated with him and the ashes placed in an earthen jar. On it is inscribed “Ishi, the last Yana Indian, 1916.”

And so departed the last wild Indian of America. With him the neolithic epoch terminates. (...) (Pope 2009, 7).

Naučnici su smatrali da je običaj Jahija bila kremacija pa je Išijevo telo spaljeno u krematorijumu, a urna sa njegovim pepelom položena je u kolumbarijum na groblju Olivet u Kolmi kod San Franciska i tu će ostati sve do kraja XX veka.

U vreme Išijeve smrti Kreber je bio odsutan, koristio je odsustvo (1915–16) i nalazio se u Njujorku, gde je radio za Prirodnjački muzej (American Museum of Natural History). Duboko potresen Išijevom smrću, Voterman mu je napisao u pismu: „*He was the best friend I had in the world* and I killed him by letting Sapir ride him too hard, and by letting him sneak out of lunches” (nav. u Kroeber T. 1967, 234; ital. T.K.). Slično svom mentoru Boasu, koji je smatrao da je *herzensbildung* Inuita mnogo važniji od učenosti i manira (Cole 1983), Voterman je odao priznanje Išiju: „He convinced me that there is a gentlemanliness which lies outside of all training and is an expression purely of an inward spirit” (Waterman 1918, 68).

je Iši napravio, dugačka 76.2 cm i teška oko 20 gr. U poređenju sa različitim tipovima domorodačkih lukova različite težine i sa najvećim dometom ispaljenog projektila (luk sa Aljaske 164.59 m, eskimski 182.88 m, Jaki 192 m), relativno lagan luk Jana/Jahija, tj. Išijev pokazao se kao veoma dobar – 187.45 m (Pope 2009, 15).

2 Išijev način izražavanja na engleskom bio je analogan Dersuovom nepravilnom ruskom (v. Арсењев 7).

Emotivno obojene reakcije u portretisanju Išijeve ličnosti *post mortem* kad imaju prizvuk panegirika ili hagiografije. U Poupovom tekstu i nekrologu, Iši je opisan kao prirodni filozof, mudar po prirodi i mistično povezan sa svetom prirode, poput animiste Dersua ili onog mudraca Dakota čija je metafizička misao bila tako slična Bergsonovoj (Levi-Stros 1979, 128–129); hrabar i dostojanstven u svom stradanju i trpljenju, a ne bespomoćna žrtva ili usamljeni očajnik; uzdržan i povučen, ali ljubazan i dobrodušan čovek s neiskvarenom dušom koji smireno, poput nekog „majstora zena” (Hansford 2013, 99), posmatra ekscentričnosti belih ljudi; onaj sa čijim se odlaskom završava jedna epoha itd. Ali, postoji nesklad između ovakvog portretisanja Išija kao subjekta i osobe jedinstvene po svojim „besmrtnim” karakternim osobinama, na jednoj strani i njegovog tretiranja kao antropološkog uzorka u naučnom posmatranju, psihološkom testiranju i merenju antropometrijskim metodama, na drugoj: „In him science had a rare find. He turned back the pages of history countless centuries. And so they studied him (...)” (Pope 2009, 6). Sve to govori o njegovom dvosmislenom i liminalnom položaju u stvarnosti.

Naučnici su znali da su muzejske zbirke ljudskih kostiju, mumija i grobnih priloga bile izvor velike uznemirenosti i straha od osetljivih duhova pokojnika kod Išija, koji je radio i stanovao u muzeju po Kreberovoj odluci:

He locked his bedroom door at night to keep out spirits. When we stored our camping provender temporarily in the Museum bone room, Ishi was not only disgusted by [but] genuinely alarmed. It was only after the reassurance that the „bunch a mi si tee” could not enter through the tin of the cans that he was relieved (Pope 1920, 180).

Vrhunac tretiranja Išija kao uzorka i objekta bila je autopsija takođe iz „naučnog interesa” uprkos Kreberovom izričitom protivljenju. Uoči Išijeve smrti, 24. marta Kreber je iz Njujorka pisao Gifordu:

I do not, however, see that an autopsy would lead to anything of consequence, but would resolve itself into general dissection. Please shut down on it. (...) If there is any talk about the interest of science, say for me *that science can go to hell*. We propose to stand by our friends. Besides, I cannot believe that any scientific value is materially involved. *We have hundreds of Indian skeletons that nobody ever comes near to study*. The prime interest in this case would be of a morbid romantic nature. Please acquaint Waterman with my feelings; also Pope (nav. u Kroeber T. 1967, 234; ital. G.G.).

Naučnici su znali da je sa stanovišta kulturne tradicije Jahija i drugih Indijanaca takav postupak oskrvnuće, kao što je to i odstranjivanje Išijevog mozga i njegovo slanje u kartonskoj kutiji ekspresnom poštom Smitsonovom zavodu u Vašington. Ovako rečeno zvuči bizarno i groteskno, ali baš to se dogodilo. A to će biti obelodanjeno tek na kraju XX veka.

Knjiga Teodore Kreber

Išijev slučaj je bio skoro zaboravljen do sredine XX veka, kada ga je američki historičar Vilijam Henri Hačinson evocirao u kratkom članku za magazin *Natural History* (Hutchinson 1949). Integralna verzija priče o Išiju stigla je do šire čitalačke publike tek kasnije zahvaljujući istorijsko-biografskoj knjižici književnice Teodore Kreber, *Ishi in Two Worlds: A Biography of the Last Wild Indian in North America* iz 1961. godine (Kroeber T. 1967). Knjiga ima pažljivo osmišljenu kompoziciju i cikličan narativni tok, a sastoji se iz dva simetrična dela pod naslovima „Ishi the Yahi” i „Mister Ishi”. Prvi deo počinje narativnim *Prologom* o Išijevom pojavljivanju u Orovilu krajem avgusta 1911, nastavlja se etnografskom, idealtipskom, deskripcijom pretpostavljene tradicionalne kulture Jana i Jahi Indijanaca u kontekstu domorodačke Kalifornije, kao i istorijskom rekonstrukcijom glavnih „epizoda u istrebljenju” ovih plemena (1850–1871), a završava se opisom dugog perioda skrivanja begunaca u divljini (1871–1908). Drugi deo počinje novim narativnim *Prologom* koji čitaoca vraća na početak pripovesti o junaku, na epizodu u kojoj Iši izlazi iz orovilskog zatvora 4. septembra 1911, ukrcava se sa Votermanom i Semom Batvijem na voz za San Francisko i kreće u veliki nepoznati svet. Ostatak knjige je posvećen opisivanju njegovog života u tom „novom svetu” među belcima i antropolozima sve do „smrti u muzeju” i pogreba (*Epilog*). Knjiga je ilustrovana etničkim i geografskim kartama i fotografijama Išija u raznim pozama i različitim sredinama (u Orovilu, Antropološkom muzeju, Dir Kriku), njegovih artefakata i posmrtnih maske. Tekst je dopunjen napomenama i tematskom bibliografijom sa komentarima o dokumentarnim izvorima i naučnoj literaturi.

Tako je delo Teodore Kreber istovremeno književno, antropološko, istorijsko i biografsko, skladan spoj različitih žanrova: istorijske naracije, etnografije, individualnog portreta i fragmentarne biografije sa pretpostavljenom istorijom jednog izuzetnog, ekstremnog i tragičnog, ali najvećim delom nepoznatog života i ličnog iskustva. „The figure of Ishi stands, part of it in the sun, varicolored and idiosyncratic and achieved; part in deep shadow, darkened by the extent of our own ignorance and by its own disadvantages” (229). Pronicljivo i senzibilno gradeći Išijev portret, posthumno i pola veka kasnije, autorka je težila da prikaže Išija kao stvarnu osobu i kao *ljudsko biće* socijalizovano i enkulturalizovano u sopstvenoj sredini i sposobno da se u izvesnoj meri adaptira, uči i pravi izbore čak i u tako ekstremnoj situaciji u kojoj se on našao i koja je bila daleko od *normalne* (Adams 2003, 26):

With little room for choosing, Ishi made choices as courageous and enlightened as the scope of his opportunities permitted. In the Oroville jail he chose life with a strange white man, rejecting the alternative of joining subjugated members of his own race; later he chose the dignity of an earned salary and independence, rejecting government wardship; and when „civilization”

bestowed upon him the gift of tuberculosis he chose to fight it according to Popey's instructions and to accept defeat with grace, (...) (Kroeber T. 1967, 230).

Koliko je to bilo drugačije od tretiranja Išija kao kurioziteta, prežitka (survival) i primerka „divljeg čoveka“, „pećinskog čoveka“, „prvobitnog divljaka“ ili „crvenokošca-kopača“³ u senzacionalističkoj novinskoj štampi, primitivističkom diskursu belaca i rasističkoj društvenoj klimi na početku XX veka! To bi verovatno najbolje znao Kreber koji je, suočen s opskurnim pokušajima da se Išiju ospori zrelost pa čak i ljudskost u punom smislu, morao da naglašava (u obraćanju javnosti) kako je Iši čovek „u svakom pogledu“ i „normalan“, te da su razlike između njega i civilizovanih ljudi istorijske, društvene i kulturne, a ne biološke i psihološke.

Teodora Kreber je počela istraživanja 1958. i završila je rukopis u avgustu 1960, za života njenog supruga. Kreber je bio glavni izvor njenih podataka o Išiju, budući da Poup, Voterman (†1936; v. Kroeber A. 1937) i Sapir odavno nisu bili živi. „He answered fully and patiently the questions I asked and corrected my own wrong interpretations, but did not otherwise participate in the work“ (Kroeber T. 1970, 93). Kada ga je pitala šta nakon svega misli o Išiju, odgovorio je na sledeći način: „He was the most patient man I ever knew. I mean he had mastered the philosophy of patience, without trace either of self-pity, or bitterness to dull the purity of his cheerful enduringness“ (Kroeber T. 1967, 229).

Kreber je preminuo godinu dana pre objavljivanja knjige, 5. oktobra 1960. u Parizu, nakon simpozijuma „Horizonti antropologije“, koji su on i Klajd Klakon organizovali krajem leta u Burg Vartenštajnu u Austriji (Kroeber A. 1962). Na njegov poziv, tamo se okupio „najneobičniji“ skup ljudi koji je Erik Volf, po sopstvenim rečima, imao priliku da vidi: Klod Levi-Stros, Kristof fon Firer-Hajmendorf, Vilhelm Milke, Del Hajms, Milton Singer, Edvard Šils i drugi „slobodni duhovi“ (Wolf 2004, 28). Bili su pozvani još i Džulijan Haksli i Karl Gustav Jung, ali je Haksli tog leta i jeseni boravio u Moskvi, a Jung nije mogao da putuje zbog bolesti i sledeće godine je preminuo.

Nakon konferencije, bračni par Kreber se ponovo vratio u Pariz, na odmor. Odseli su u hotelu na Keju Volter, posećivali muzeje i razgledali znamenitosti, družili se sa porodicom Roberta Hajzera i sl. Te večeri, Teodora je kupila primerak Levi-Strosovih *Tristes Tropiques* koje je njen suprug želeo da pročita. Nakon večere u restoranu i povratka u hotelsku sobu, Kreberu je odjednom pozlilo i kada je lekar konačno stigao, već je bilo kasno. Teodora je provela noć bdijući: „(...) *With daylight and morning sounds, Alfred was wholly gone from me into the abstractness of death. His Spirit had taken leave of the body, of the*

3 U legendarnim „pričama sa granice“, starosedeoci Kalifornije su stereotipno prikazivani kao Indijanci Kopači: govorili su grleni jezik, vodili bedan život i hranili se korenjem koje su vadili drvenim štapom iz neplodnog zemljišta. Izraz „kopač“ (digger) je ostao derogativan do savremenog doba, slično nazivu „crnčuga“ (nigger) za Afroamerikanca ili opštoj oznaci „sivaš“ za Indijance sa Severozapada, nastaloj pogrešnim izgovorom francuske reči *sauvage* (Kroeber T. 1967, 18–19).

world of the living, to find its way to the Trail down which it must journey, to the Land of the Dead" (Kroeber T. 1970, 286; ital. T. K.). Levi-Stros, koji je 18 godina ranije prisustvovao Boasovoj smrti u Njujorku, sećao se da ga je ujutro pozvala gospođa Kreber telefonom i javila mu da joj te noći umro muž: „Nikog nije poznavala u Parizu" (Levi-Stros i Eribon 1989, 49).

Teodora Kreber Kvin (1897–1979), rođena Krakov⁴, odrasla je u malom rudarskom gradu na jugozapadu Kolorada, odakle se njena porodica 1915. preselila u Kaliforniju. Studirala je u Berkliju i slušala jedan kurs kod Krebera i Votermana 1916. godine. Nakon sticanja master diplome iz psihologije, udala se 1920. za Kliftona Brauna, pravnika iz San Franciska, koji je bio učesnik Prvog svetskog rata i preminuo 1923. od plućne bolesti. Ona je ostala udovica sa dva mala sina, Teodorom i Kliftonom, u svojoj 26. godini. Ponovo se vratila na fakultet i posvetila studijama antropologije. Srela je Krebera 1925. u kampusu na prijemu u čast Margaret Mid, koja se upravo bila vratila sa prvog terenskog istraživanja na Američkoj Samoju. Venčali su se 1926. i dobili dvoje dece, Karla i Ursulu.

Kreber je takođe bio udovac, još od 1913. kada je njegova prva supruga Henrijeta Rotšild preminula od tuberkuloze, neizlečive bolesti u to doba. On koji je, prema kasnijim svedočenjima njegovih bivših studenata i kolega, važio za prilagođenog i uravnoteženog čoveka (Steward 1962, 195), proživio je svoju ličnu „hidžru" između 1915. i 1920. usled žalosti, bolesti i psihološke nestabilnosti (Kroeber T. 1970). Niz ličnih nesreća – smrt supruge, njegovo boljevanje od tada nepoznate bolesti (Menijerov sindrom) i trajan gubitak sluha na jednom uhu, Išijeva smrt 1916. – i Veliki rat⁵ koji je poljuljao veru Amerikanaca nemačkog porekla u liberalizam, doprineli su da se 1920. u Njujorku podvrgne psihoanalizi kod Smita Dželifa [Smith Ely Jelliffe] i Gregorija Stragnela, te da i sam postane psihoanalitički terapeut (Buzaljković 2003, 60–61; Wolf 2004, 29–30). Nakon razdoblja kliničke i privatne prakse (1920–1923), odustao je od psihoanalize „zato što je bio primoran da izmeni svoje poglede na značaj subjektivnih uticaja i ulogu individualne ličnosti" (Poarije 1999, 72). Još 1920. Kreber je izneo oštru kritiku na račun Frojdovog *Totema i tabua*, da se zasniva na proizvoljnim i neproverljivim hipotezama autora i da brka psihologiju i istoriju, ontogenezu i filogenezu (Kroeber 1972b). Kasnije ju je dopunio i delimično ublažio u članku iz 1939. (Kroeber 1972c) pošto je uvideo korisnost jednog dela Frojdovog pojmovnog aparata (represija, regresija, kompleks krivice, infantilna fiksacija, onirička simbolika).

4 Prezime Cracow, po gradu odakle su poticali njeni preci iz Poljske, postalo je u Americi pogrešnim izgovorom Kracaw.

5 Kreber je za vreme ratne 1915. godine putovao po Evropi i obišao Holandiju, Nemačku, Austriju i Englesku. U Berlinu je proučavao muzejske zbirke, posebno peruanskog drevnog materijala, i upoznao etnografe sa kojima se dotad dopisivao. Boravio je i u Beču, gde se upoznao sa psihoanalizom. Francusku nije mogao da poseti zato što je ulazak u zemlju bio zabranjen iz Nemačke i Austrije.

Ali, ni pre toga nije pokazao nameru da zabeleži Išijevu ličnu priču i kasnije je odbijao da piše o njemu, iako je bio svestan činjenice da je broj objavljenih autobiografija ili biografija kalifornijskih Indijanaca skoro zanemarljiv. Prepustio je taj zadatak supruzi, koja je njegov stav smatrala sličnim Išijevom: ni jedan od njih dvojice nije želeo da priziva bolne i potresne uspomene iz svog privatnog života (Kroeber T. 1967, 152). Ali su u Kreberovom slučaju postojali i drugi, impersonalni epistemološki razlozi. Odnosno, kao što kaže kulturni antropolog Orin Starn, Krebera naprosto nije zanimala biografija: „He left the telling of Ishi's personal story to his more writerly wife as if this were not really his kind of job” (Starn 2004, 161).

Mada je vršio poređenja između autobiografskih i biografskih narativa Indijanaca sa Jugozapada, Hopija i Valapaija (Kroeber 1972e [1947]), te i sam beležio lična svedočanstva za vreme čestih ali kratkih boravaka na terenu, Kreber to nije činio iz psihološkog interesa za tipove ličnosti i socijalizaciju, nego zato što ih je tretirao kao ilustracije nekih tradicionalnih ustanova ili kulturnog obrasca. Zbog toga se ovakvi dokumenti u njegovom sopstvenom radu svode na sećanja pojedinaca iz plemena Gros Ventri (Atsina) u Montani i Jurok u Kaliforniji o njihovom učešću u određenim sociokulturnim situacijama (obredima, ratu itd); ali to nisu celovite i idiosinkratičke životne istorije, ili subjektivne autobiografije, niti biografije intendirane kao „objektivne priče” o nečijem životu u datoj kulturnoj sredini (Kroeber 1972d [1945]). Njegov objektivistički pristup domorodačkim kulturama koje je trebalo rekonstruisati (većina je bila destruirana i drastično izmenjena) i formalističko shvatanje kulture i kulturne istorije kao nadorganske i impersonalno konfigurisane stvarnosti (Kroeber 1972a [1917]; 1923) isključivali su ulogu pojedinca, a time i epistemološki interes za ličnost, lična iskustva aktera i subjektivna značenja kulturnih fenomena (up. Sapir 1984).

Delimično i usled toga, lepo napisana i empatična knjiga Teodore Kreber prenosi detaljno dokumentovanu i „neopisivo tužnu” (Freed 1962) priču o Išiju, „čoveku iz kulture kamenog doba”, njegovom „novom” kratkom životu među antropolozima i drugim urbanim *saldu* (Išijeva reč za belce), ali ne i Išijevu *sopstvenu* životnu priču u prvom licu i u njegovom „prvom svetu”. Autorka je bila svesna da će ovaj nedostatak izazvati razočaranje kod čitalaca. Glavni razlog je ipak bio taj što Indijanac nije voleo da se priseća svih onih godina skrivanja i bežanja od belaca i ako bi ga neko pitao o tome, upadao je u depresivno stanje koje bi potrajalo nekoliko dana (Waterman 1918, 69). Antropolozi su malo saznali o njegovom ranijem životu i porodičnoj istoriji zato što je prema indijanskim shvatanjima pričanje o sebi neumesno, a pominjanje mrtvih opasno jer može da prizove bolest i nesreću: „He could not pronounce the name of his father without calling him from the land of spirits (...). But he knew the full history of his tribe and their destruction” (Pope 2009, 6).

Voterman je čuo od Išija da je njegova majka (*ganna; nīna*) umrla tri meseca posle provala belaca u njihovo tajno skrovište *Wowunupo mu tetna* 1908. godine. Kreber je navodno izmamio od Išija podatak o njegovom ocu (*galsi*), da

je bio „doktor” u severnoj zemlji; u Votermanovim beleškama pisanim rukom stoji da je bio severni Jana (Burrill 2011). Pitanje je da li su antropolozi pravilno razumeli ono što im je Iši u početku govorio. Drugim rečima, postojala je jezička barijera u njegovoj komunikaciji sa naučnicima. Iši nikada nije naučio da čita i piše (sem da se potpiše na čeku), ali je mogao da se služi sa nekoliko stotina ili najviše 600 engleskih reči, prema Kreberovoj proceni. To je svakako bilo više nego što su Kreber i Voterman znali od njegovog jezika (Starn 2004, 43). Poup je doduše naveo da je postepeno savladao Išijev dijalekat, ali se njihova komunikacija odvijala na pidžin jeziku, mešavini jana i engleskih izraza. Lista sa stotinak reči i fraza koje je Iši obično koristio može se videti u Poupovom medicinskom izveštaju (Pope 1920, 188). Teodora Kreber je bila svesna opasnosti da bi opisivanje Išijevog mekog izgovora engleskih reči usled nepostojanja glasa „f” u njegovom maternjem jeziku – npr. *labit* (rabbit), *lazy* (crazy), *koppy* (coffee); *Evellybody hoppy?* i sl. – moglo zvučati tendenciozno, kao infantilizacija ili ismevanje. Zato je ponudila možda amatersko, ali korektno sociolingvističko objašnjenje različitih primesa i kombinacija u Išijevom govoru, uključujući uticaje omladinskog slenga i vernakulara sa ulica i dokova San Franciska (1967, 226–228). To ilustruje jedna anegdotska situacija koju je zabeležio Poup: kada ga je starija gospođa pitala da li veruje u boga, Iši je odgovorio, „Sure, Mike”. Verovatno zbog toga, Teodora Kreber je osetila potrebu da doda: „He was no king’s jester: no one ever laughed at him” (126). To nije tačno: pre dolaska u San Francisko, Iši je u Orovilu bio predmet zabave za lokalne dokoličare koji su se sprdali sa njime. Nudili su mu stvari koje nikada ranije nije imao priliku da vidi a kamoli da proba, kao što su šibice i cigarete, neoljuštene banane i pomorandže i sl. (Sackman 2010, 105).

Imena svojih novih prijatelja u San Francisku Iši je prilagodio svom engleskom izgovoru dodajući im nastavke iz maternjeg jezika, tako je Poup postao *Popey*, a Voterman *Watamany*. Krebera je nazivao „Big Chiep” ili ponekad *mūdja’up!ā*, „poglavica” na jahi jeziku. Kreber koji ga je podučavao žalio se da Iši „ne voli engleski” i da zato sporo napreduje u učenju, iako je bio u stanju da zapamti reči, pravilno ih izgovori na insistiranje antropologa i razumeo mnogo više nego što je stvarno koristio, verovatno usled psihološkog otpora. U leto 1915. Sapir je proveo tri meseca u Berkliju radeći s Išijem koji mu je diktirao šest opširnih mitova na jahi jeziku; teškoće koje je iskusio u radu na fonetskoj transkripciji i prevođenju tekstova poticale su od Išijevog rudimentarnog znanja engleskog i nemogućnosti da tačno prevodi (Sapir 1923, 264).

Išijevo pravo ime je bilo i ostalo nepoznato. Prema običajima njegovog naroda, lično ime se nije govorilo strancima i on je do kraja poštovao ovaj tabu (Kroeber T. 1967, 128). Ime pod kojim je postao poznat dali su mu američki antropolozi, tačnije Alfred Kreber, i predstavlja anglizovanu varijantu jahi reči *i’ši*, „čovjek”, „osoba”, „jedan od ljudi”. Prema Poupovom svedočenju, na pitanje kako se zove, Iši je odgovorio da nema ime zato što nije bilo ljudi koji su mogli da prirede tradicionalnu plemensku svečanost. Poup je navodno bio jedina osoba kojoj je poverio tajnu o svojem pravom indijanskom imenu: „(...) the old

people had called him Ishi, which means 'strong and straight one,' for he was the youth of their camp" (Pope 2009, 6). To je vrlo verovatno budući da ga je Iši smatrao za „the most fascinating person in the world” (Kroeber T. 1967, 153). Možda zbog toga što su ga belci stalno pitali za ime, Iši je usvojio njihov „običaj”: kad god bi sreo neku novu osobu raspitivao se kod svojih prijatelja, nikad direktno, *Achi djěyauna?*, „Kako se zove?” (*ibid.*, 135).

Zahvaljujući pisanju T. Kreber, T. Votermana i S. Poupa, danas znamo mnogo više o Išijevim osobinama, navikama i sklonostima u ishrani, higijeni i odevanju, a ponešto i o njegovim stavovima o životu. Imao je probušen septum nosa i ušne resice, što znači da je nosio labrete od drveta, kosti ili abalon školjke kao ukrase. Kad je bio prehladen stavljao je u otvor na nosnoj pregradi listove lovora ili četine kleke i na taj način se inhalirao. Bio je veoma čist i uredan čovek: uvek je prao ruke pre obroka, a nakon jela ispirao usta vodom i trljao zube prstom tako da su uvek izgledali čisti i beli (“white teeth and sweet breath”, prema izrazu Stivena Pauersa, što je bila skoro opšta odlika kalifornijskih populacija pre kontakta). Poput drugih kalifornijskih starosjedelaca⁶, svakodnevno se kupao osim kada je bio bolestan ili ležao u bolnici. Pričao je o tradicionalnom obredu čišćenja u indijanskom parnom kupatilu, ali to nije praktikovao u San Francisku. Njegov krevet i lični predmeti u sobi koja se nalazila na drugom spratu muzeja bili su složeni „pod konac”. Najviše je voleo da nosi pamučne košulje i pantalone, ali je u početku išao bos dok se nije kako-tako navikao na vojničke cipele; nije hteo da nosi mokasine da se ne bi razlikovao od drugih. Imao je svoja shvatanja o pristojnosti: za vreme logorovanja, jedini je nosio pregaču oko bedara dok su se ostali kupali i sunčali goli. Bio je izvrstan plivač, ali nije ronio.

Njegovi prijatelji naučnici smatrali su ga za čoveka privlačne spoljašnjosti, prijatne naravi i najčešće vedrog raspoloženja; voleo je da se druži i šali sa prijateljima. Prisnije kontakte je radije uspostavljao sa belcima nego s Indijancima. Sema Batvija, koji se prema njemu odnosio sa visine, jedva je podnosio; smatrao ga je za mešanca i odrođenog Indijanca sa bradom i naočarima koji se dodvoruje belcima. U San Francisku je imao samo jednog prijatelja Indijanca, Huana Doloresa iz Arizone, pripadnika naroda Papago (danas se nazivaju Tohono O'odham), koji je bio Kreberov lingvistički informant i povremeno boravio u Muzeju. Bilo je i drugih prilika za susrete s Indijancima u gradu, na primer, kada je zajedno sa Poupom posetio predstavu cirkusa „Wild West” Bufala Bila, u kojoj su nastupali pririjski Indijanci:

A very dignified warrior, bedecked in all his paint and feathers, approached us. The two Indians looked at each other in absolute silence for several minutes. The Sioux then spoke in perfect English, saying: “What tribe of Indian is this?” I answered, “Yana, from Northern California.” The Sioux then gently picked up a bit of Ishi's hair, rolled it between his fingers, looked critically

6 “(...) [T]here is no nation, unless it was the ancient Romans, who bathed oftener than they. They were almost amphibious (...) They never neglected the morning bath (...)” (Powers 1877, 403).

into his face, and said: "He is a very high grade of Indian." As we left, I asked Ishi what he thought of the Sioux. Ishi said, "Him's big cheap (chief)" (Pope 1920, 189).

Iši nije voleo da se rukuje, pogotovo sa strancima, iako je to često formalno „odrađivao”. U prisustvu nepoznatih žena je bio stidljiv, ukočen i rezervisan; ljubazno je odgovarao na njihova pitanja, ali nikada nije inicirao razgovor niti im se direktno obraćao. Izuzetak je bila Gifordova supruga Dilajla, u čijem društvu se ponašao opušteno i prirodno. Ona je gajila cveće u vrtu i Iši joj je pomagao da pronade i presadi divlje biljke sa okolnih polja pod njihovim jana nazivima. Proveo je tri letnja meseca 1915. zajedno sa porodicom Tomasa Votermana u Berkliju: Votermanova žena i deca su isticali Išijevu ljubaznost i urednost kao primer na koji bi njihov *pater familias* trebalo da se ugleda.

Ponekad je gundao zbog toga što *saldu* dopuštaju ženama za vreme menstruacije (*sake mahale*) da borave u društvu muškaraca i da se slobodno kreću; u tome je video uzrok mnogih bolesti i nevolja, kao i u načinu života belaca, koji previše borave u zatvorenom prostoru i zapostavljaju fizičke aktivnosti. Kada se zbližio sa dr Poupom, počeo je da provodi slobodno vreme u bolnici: obilazio je pacijente čak i na ženskom odeljenju, držeći se poput lekara u „viziti”, dobrovoljno pomagao bolničarkama u njihovom poslu oko bolesnika i ponekad prisustvovao Poupovim operacijama.

Iši se navikao na tri obroka dnevno, dva je dobijao u bolnici, a treći je sam pripremao na malom šporetu u suterenu muzeja. Namirnice je sam kupovao u prodavnicama na Market skveru: voće i povrće, sir, konzervirane sardine i losos, svinjsko meso, pirinač, med, žele, sladoled, kafu i kolače. Voleo je jednostavno spremljena jela kao što su kaša, tvrdo kuvana jaja, pasulj, krompir i drugo povrće, bez začina i dodataka. Smatrao je da *saldu* previše kuvaju ili peku hranu tako da ona izgubi miris i ukus. Nije voleo sosove, čorbe, supe i drugu tečnu hranu. Izgleda da su se Išijeve preferencije u ishrani zasnivale na estetskim, higijenskim i moralnim razlozima (Waterman 1918, 56).

Ponekad je pio kafu, ali ne i mleko („milik”) zato što ga je smatrao pićem za bebe. Najbolji napitak belih ljudi je čaj zato što je skoro bistar, dok je „Whisky-tee crazy aunatee die man”, „luda vatra, izaziva smrt” (Kroeber T. 1967, 164). Pre dolaska belaca, kalifornijski Indijanci nisu znali za alkoholna pića i alkoholizam jer su konzumirali samo blago fermentisani napitak od *manzanite*, vrste divlje jabuke.

Voleo je decu i deca su volela njega, zbog njegove vedrine i nežnosti, pažnje koju im je posvećivao, igara koje je sa njima igrao i igračaka koje je specijalno za njih pravio. Fredu Zumvaltu je poklonio mali luk s odgovarajućim strelama i dečje mokasine od zečjeg krzna. Igrao se sa njime lova na veverice u okolnim parkovima i pričao mu poučne priče o indijanskom dečaku „Gati” ili „Giti” i njegovom ocu (Zumwalt 2003). Ostaće zauvek nepoznato ko je bio lik iz Išijevih priča, njegov stvarni ili izmišljeni drugar (alter ego), ili možda, usudiću se da spekulišem, sam dečak Iši.

Jana i Jahi Indijanci

Pre radova boasovaca, o narodu Jana se vrlo malo znalo. Stiven Pauers, novinar, saradnik Džona Veslija Pauela⁷ i „viktorijanski antropolog”, kako ga označava Orin Starn, posvetio im je jedno kratko poglavlje pod naslovom „The Nózi, etc.” u svojoj monumentalnoj etnografskoj monografiji *Tribes of California* (1877, 275–281). Pauers je istraživao kalifornijske narode i kulture na terenu u leto 1871, 1872. i 1875. Sakupio je nešto malo nepovezanih podataka i glasila iz „druge ruke”, bilo od lokalnih belaca, majora Pirsona Redinga i moguće od Sendija Janga, čuvenog „lovca na Indijance”, pionira koji su imali površno znanje o Jana i Jahi Indijancima i mnogo ličnih predrasuda, ili od drugih indijanskih, često neprijateljskih, grupa u njihovom susedstvu. Nije imao načina da sazna kako oni sami sebe nazivaju, pa ih je označio kao „malo pleme” *Nó-zi* ili *Nó-si* i *Ko’-mbo*, a tako su ih nazivali Majdu i možda Vintu (Vintun) Indijanci. Pauersov izraz Nozi najverovatnije se odnosio na centralnu grupu Jana, a Kombo na grupu koja je sebe označavala kao Jahi; ovaj izraz je dijalekatska forma reči „jana” i ima isto značenje, „ljudi” (Waterman 1918, 37–38). Danas se smatra da oznaka Nozi potiče od majdu reči *nus*, *nusi*, u značenju „mali, kratak, nizak” (Golla 2003, 208–209).

Prema Pauersovom opisu, oni su bili drugačiji od ostalih kalifornijskih Indijanaca, po fizičkom tipu, načinu života, materijalnoj kulturi (tipu kuće i posebnoj tehnici lova na jelene) i običajima (spaljivanju mrtvih), a možda i po poreklu. Bili su niskog rasta, čak i po standardima kalifornijskih starosedalaca, sitne, skladne građe, ovalnog lica i svetlije, bronzane, boje kože – „delikatna, (...) lepa rasa”. Prema starom predanju, koje su navodno preneli majoru Redingu, njihovi preci su nekad davno došli iz daleke zemlje na istoku, posle mnogo meseci putovanja kroz šume i prerije, preko planina, pustinja i velikih reka. Reding je izveo neosnovan zaključak da su oni bili potomci ostataka plemena legendarnog kralja Filipa iz XVII veka; kralj Filip je bio Metakom, sahem algonkinskog naroda Vampanoag i vođa ustanka protiv engleskih kolonista 1675–1676. u Novoj Engleskoj (v. Džozefi 2008).

Tradicionalna zemlja Nozija ili samo Komboa (Pauers je neodređen) bila je u kanjonima Mil Krik i Dir Krik. Nekada su bili brojniji i slovili za ponosan i hrabar narod čije su ratničke družine, pod vođstvom čuvenog poglavice Polilisa, napadale stanovnike ravnica i otimala njihove žene i decu. Zarobljenike su navodno podvrgavali torturi i sekli im delove tela, slično algonkinskim narodima, dok je mučenje i kasapljenje živih neprijatelja bilo nepoznato u domorodačkoj Kaliforniji. U Pauersovo doba, bili su proterani sa svoje zemlje i skoro istrebljeni: šačica begunaca krila se u nižim planinama i na surovim vulkanskim terasama, gde nema vode i skoro ništa ne raste osim ponekog zakržljalog drveta.

7 Major Dž. V. Pael (1834–1902) je nakon Građanskog rata bio postavljen za glavnog urednika *Contributions to North American Ethnology* (pri Department of Interior: U.S. Geological and Geological Survey of the Rocky Mountain Region, osn. 1849).

Desetak godina nakon Pauersa, etnonim Jana javlja se kod Džeremaje Kertina, saradnika Biroa za američku etnologiju, koji je u 1880-im sakupljao folklorni materijal Vintua, Majdua i dr. i zabeležio trinaest jana mitova (Curtin 1898). Prema podacima koje je Kertin dobio od „pouzdatih belaca”, narod Jana je imao oko 3.000 pripadnika do 1864, kada je većina bila masakrirana u pogromima i preživelo možda samo pedesetak osoba (517). Lokalni belci i Indijanci smatrali su da su Mil Krik Indijanci u „divljini” istočno od Tehame i severno od Čika bili begunci iz rezervata i izbeglice iz raznih kalifornijskih plemena, između ostalih i Jana. Oni su sredinom avgusta 1864. tajno prešli na teritoriju Jana, tamo ubili dve belkinje, žene farmera, ranili četvoro dece koja su preživela i opljačkali kuće. Belci su odmah organizovali poteru i poslali dve grupe naoružanih muškaraca da izvrše odmazdu. Nisu ni pokušali da utvrde ko su stvarni krivci nego su odmah napali Jane zaposlene na farmama belaca, u Milvilu kod Redinga, Kotonvudu i drugim mestima i nisu štedeli nikog. Najveći pokolj je bio blizu mesta gde se bilo okupilo tri stotine Jana na plesnoj svečanosti povodom žetve žira; niko od njih nije preživeo. Ovaj niz pokolja preživeli su samo malobrojni pojedinci koji nisu bili kod svojih kuća ili u toj oblasti. Posle izvesnog vremena, otkriveno je da su ubistva i pljačku počinili begunci i odmetnici iz kanjona Mil Krika, a ne Jana Indijanci.

Pošto se zna da je Sem Batvi bio prevodilac dok je Kertin radio sa anonimnim Jana informantom, njegov izveštaj o krvoproliću odnosio se na centralnu, a možda i na severnu grupu Jana. Jedan deo njegovog mitološkog materijala poticao je verovatno od Indijanca po imenu *Bui'yasi*, koji je bio priznat kao poslednji poglavica severnih Jana ili „kapetan” Round Mountain Jack, kako su ga zvali belci (Sapir 1910, 200). Kertin je bio previše diskretan ne samo kad je reč o imenima informanata već i belaca organizatora i izvršilaca pokolja, zbog čega je Teodora Kreber izrazila žaljenje, ali zapravo ona su poznata iz drugih izvora. Zna se ko je tih godina predvodio većinu oružanih napada na Jane i Jahije, kao i na Majdue i druge miroljubive indijanske grupe u tom delu Kalifornije. U vezi sa masakrom trideset Jahija, pretežno žena, dece i staraca koji su se krili u Kingslijevoj pećini (1871), Voterman je napomenuo: „The names of several men who were in this party are in my notes” (1917, 530). Inače, sama pećina je tako nazvana po jednom od egzekutora, Normanu Kingsliju, koji se kasnije poverio Votermanu kako nije imao srca da puca u malu decu iz Spenserove puške kalibra 56 (‘‘It tore them up too bad’’), pa je morao da koristi pištolj Smit i Veson (*idem*).

Nakon toga se decenijama se verovalo da su „divlji” brdski Indijanci u području Mil Krika, pedesetak kilometara severoistočno od Orovila, istrebljeni. Tako se mislilo sve do početka novembra 1908, kada su dvojica inženjera iz kompanije za energetiku, radeći na terenu u kanjonu Dir Krika, neočekivano opazila golog Indijanca na steni iznad reke; Indijanac je ispustio „divlji krik” i preteći zamahnuo kopljem. To je verovatno bio Iši, koga su iznenadili dok je lovio ribu. Inženjeri su se brže-bolje udaljili i vratili u svoj kamp. Sutradan su dvojica vodiča, rančer Džek Aperson i njegov drug, pošli u potragu za

Indijancem, ali su se povukli pošto je Iši ispalio strelu koja je za dlaku promašila Apersona. Sledećeg dana, ekipa je vršeci svoja osmatranja i merenja neočekivano naišla na skriveni indijanski logor u teško pristupačnom delu kanjona. Mali logor je bio smešten na platou ispred ulaza u pećinu koja je nekad služila kao medveđa jazbina, nazvana Skrovište grizlija ili *Wowunupo mu tetna* na jahi jeziku. Tu su preživeli članovi progonjenog Mil Krik i Dir Krik plemena ili „Tiger Indians”, kako su ih nazivali doseljenici od 1850, našli svoje poslednje utočište i tajno skrovište.

Čim su ugledali belce, stariji muškarac i sredovečna žena hitro su pobegli stazom kroz čaparak u pravcu potoka i zauvek nestali. Ostalo je nepoznato ko su oni bili, možda Išijev stric i Išijeva sestra ili rođaka; Iši je kasnije rekao Votermanu da je njegova „sestra” pobešla u jednom pravcu, a on u drugom i da je nikada više nije video (Waterman 1918, 69). Belci su u logoru zatekli samo bolesnu i nepokretnu staricu, a to je bila Išijeva majka. Za to vreme, Iši se krio negde u blizini i osmatrao. Kada je savladala strah, starica je tražila na lošem španskom da joj daju vode i ponavljala *malo, malo* pokazujući na svoje bolesne noge s povojima od vrbove kore (Starn 2003, 202). Vodiči i inženjeri su ispreturali tri kolibe – jedna je služila za stanovanje, druga kao ostava, a treća verovatno kao sušara za dimljenje lososa i mesa divljači – i opljačkali sve zalihe hrane, krznene pokrivače, jedan par ženskih mokasina, korpe, tobolac, lovačko oružje itd. Preživeli begunci su ostali bez odeće, pokućstva i lovačkog oružja. Iši je imao samo svoj luk i nešto malo strela, ali je bar hrana koju su pripremili za zimu bila bezbedna zato što su Jahi praktikovali da veće zalihe drže dalje od logora, u pećini na drugom mestu, kako ne bi izgubili sve u slučaju iznenadnog napada. Sutradan, belci su se ponovo vratili i ustanovili da je logor napušten, nestala je i starica. Preživeli članovi grupe su se vratili po nju i preneli je na drugo, bezbedno mesto.

Kada se pročulo o ovom slučajnom otkriću, Tomas Voterman, Kreberov asistent, krenuo je u potragu za odbeglim Indijancima, ali nije mogao ni da ih vidi a kamoli da stupi u kontakt sa nekim od njih. U oktobru 1910. Voterman i njegov vodič Volter Hant logorovali su tri nedelje u kanjonu Dir Krika i pretraživali područje nadajući se da će otkriti neki trag. Posetili su logor kod pećine i snimili objekte, ali su Indijanci nestali bez traga.

Jedini preživeli pripadnik te grupe pojavio se iznenada u koralu klanice Čarlija Vorda na periferiji Orovila 28. avgusta predveče 1911. a ne 29. avgusta ujutro, kao što je navela Teodora Kreber (1967, 3; Starn 2004, 99). Indijanc je bio izrazito mršav, iznemogao od pešačenja i gladi i kratko očišan, što je bio znak da je u žalosti jer su Indijanci tada sekli kosu i garavili lice. Bio je nenoružan, bos i imao na sebi samo kabanicu napravljenu od starog platna za pokrivanje zaprežnih kola. Prema svedočenju Adolfa Keslera, jednog od mesara, u prvom trenutku nisu mogli da ga identifikuju, pomislili su da je Meksikanac koji je zalutao sa nekog udaljenog ranča. Tek kasnije dosetili su se da bi mogao biti Indijanc iz divljine. Dali su mu svoj radni mantil da se ogrne i pozvali šerifa Džona Vebera. Iako je verovatno bio prestravljen i mislio da će ga belci ubiti,

Iši je mirno dopustio Kesleru da mu stavi lisice. Nije razumeo engleski niti bilo koji drugi jezik koji su govorili Meksikanci iz grada ili Indijanci iz okoline.

Uveli su ga u zatvorsku evidenciju pod imenom Panama Kid Veber, što je bila kombinacija nadimka policajca i prezimena šerifa, iako ni za šta nije mogao biti optužen (Hutchinson 1949, 130). Na fotografiji snimljenoj tog ili narednog dana u zatvoru, na kojoj izmučeni Iši zuri u kameru i liči (nama danas) na preživelog logoraša iz koncentracionog logora, njegov lik je odsečen od svake reference sa stvarnim svetom, njegova samotna figura poprima dimenziju neizrecive različitosti, apsolutne drugosti. To je i jedna od najviše reprodukovanih fotografija „divljeg čoveka iz Orovila”. Prema današnjem tumačenju, ova i druge zatvorske fotografije, dela lokalnog fotografa Džona Hogana, kreirale su „moćnu” predstavu o Išiju kao „artefaktu” i kao „žrtvi” (Clifford 2013, 95). Međutim, antropolozima i drugim komentatorima je promaklo da je „romantični” Sakston Poup, relativno rano, nagovestio potpuno drugačiju interpretaciju koja će postati popularna u indijanskom kritičkom diskursu tek na kraju XX veka, percepciju Išija kao rezilijentnog karaktera, poput kojota i trikstera, a ne kao puke žrtve ili artefakta: „We see him first as the gaunt, hunted wild man, his hair burnt short, his body lean and sinewy, but his legs strong and capable of great endurance. He suggests the coyote in this character” (Pope 1920, 205–206). Kojot je glavni mitološki junak i kulturni heroj kalifornijskih Indijanaca, onaj koji, prema jezgrovitijoj formulaciji Stivena Pauersa, „did everything, made everything” (Powers 1877, 414).

Teodora Kreber je tvrdila, kao i Poup pre nje (Pope 2009), da prvih dana u zatvoru Iši ništa nije jeo ni pio iz straha da će ga belci otrovati. Međutim, razni svedoci i novinski izveštaji iz tog doba slažu se da je od početka uzimao hranu koju su mu donosili zatvorski čuvari – pasulj, krofne i ostalo (Starn 2004).

Boravio je četiri dana u orovilskom zatvoru kada ga je posetio Voterman, po zadatku koji mu je poverio Alfred Kreber. Antropolog je bio opremljen rečnicima dijalekata centralnih i severnih Jana koje su Kreber i Sapir sastavili rađajući sa dvoje starijih etnografskih informanata, Semom Batvijem (Bat'wi) i Beti Braun (ind. ime *Ts'iḏaimiya*, Čidajmija) iz centralne i severne grupe. „Čarobna” reč koju je Voterman izgovorio i Indijanac razumeo bila je *si' wi' ni*, „žuti bor” (bot. *Pinus ponderosa*). Antropolog je novinarima saopštio da je uhvaćeni Indijanac južni Jana zato što je smatrao da je govorio taj jezik. Međutim, Sem Batvi iz seoceta Milvil kod Redinga (okrug Šasta), kome je pripala uloga prevodioca, rekao je Votermanu da Indijančev govor ne zvuči kao južni jana govor koji je on nekad davno slušao.

Sapir je 1910. objavio mitove centralnih (9) i severnih Jana (4 mita i 9 svetovnih priča, odnosno narativa o običajima) u originalu, tj. fonetskoj transkripciji i engleskom prevodu. Dopunio ih je mitološkim materijalom koji je sakupio Roland B. Dikson (1900) dok je proučavao severne Majdue. Rađajući sa Batvijem (1907) koji mu je diktirao ove mitove na centralnom dijalektu (*gat'ā'i*), Sapir je zabeležio i južne varijante reči i glasova koje je informant zapamtio. Ali, sam

Batvi koji je bio mešovitog porekla (centralni Jana po ocu, južni Jana i Majdu po majci) nije tečno govorio svoj maternji južni jezik, niti ga je čuo od detinjstva. Bio je jedna od četiri ili pet preživelih osoba koje su govorile centralni dijalekat i jedini koji je znao mitove (Sapir 1910, 6). Iste godine, Sapir je dobio izvestan broj reči i fraza od druge glavne kazivačice, Beti Braun, koje su prema njenom svedočenju bile iz južnog govora. Lingvisti tada i kasnije nisu mogli pronaći nijednu osobu koja je znala južni dijalekat, tako da on nije dokumentovan. Južni Jana Indijanci su bili istrebljeni do 1872. godine, dok je od centralne i severne grupe preživelo možda dvadeset ili trideset osoba, koje su našle utočište u drugim indijanskim grupama.

Pre Išijevog pojavljivanja, boasovci su znali da su postojala tri jana „dijalekta”, a sada su otkrili i četvrti; nazvali su ga „jahi” prema *yaahi*, što je bila Išijeva reč za ljude, narod. Zaključili su da se narod Jana sastojao od četiri plemenske grupe: severne (*garĩ'i*), centralne (*gat'ā'e'i*), južne i Jahi na krajnjem jugu plemenske teritorije. Iši je ove druge grupe koje su se razlikovale od njegove označavao opštim izrazom *garisi'i*. Razlike između njihovih govora su bile takve da se verovatno može govoriti o različitim jezicima. Jezik Jana u centralnom delu plemenske teritorije i jezik Jahija bili su slični kao, na primer, španski i italijanski, što znači da su govornici mogli delimično da razumeju jedni druge, ali je jezik Jana na severu za njih bio nerazumljiv, kao što je francuski za govornike španskog i italijanskog (Perry 2003). Prema Sapirovoj proceni, jahi je bio najarhaičniji od svih jana govora. Južni dijalekat je možda bio prelazni govor između jahi i centralnog jezika (Sapir 1923).

Danas se pitamo šta bi bilo da poslednji Jahi Indijanac nije bio muškarac već žena, da je umesto Išija preživela njegova sestra ili rođaka? Da li bi žena izazvala podjednaku naučnu pažnju i ljudsku brigu tadašnjih antropologa u Antropološkom muzeju? Da li bi žena bila smatrana valjanim informantom koji bi mogao da pruži relevantne podatke o kulturi Jahi Indijanaca? Ova hipotetička pitanja nisu sasvim besmislena kada se ima u vidu kulturna specifičnost Jana i Jahija – postojanje različitih formi govora žena i muškaraca (Sapir 1963). Ovakav jezički dualizam je redak fenomen, lingvisti su otkrili samo nekoliko takvih slučajeva u svetu (npr. bilingvizam domorodačkih žena i muškaraca, osvajača stranog porekla, na nekim karijskim ostrvima). Kod Jana, distinkcija između dijalekata po rodu unutar istog jezika razvila se u okviru plemena i u nepoznato doba. Deca bi progovorila na ženskom dijalektu, koji su žene uvek govorile, dok su stariji dečaci i odrasli muškarci govorili na tom dijalektu u prisustvu žena. Kada bi dečak odrastao i više nije zavisio od majčine brige, preuzimali su ga otac, stariji brat ili stric. Od svoje devete ili desete godine provodio je najveći deo vremena u društvu muškaraca i tako bi naučio muški dijalekat. Dečaci i devojčice u pubertetu nisu smeli da se igraju zajedno, niti da spavaju pod istim krovom. Brat i sestra su se obraćali jedno drugom kurtoazno, u množini, čime se izbegavala prevelika bliskost.

Postojali su tabui u ishrani i propis o izdvajanju žena za vreme menstruacije i nakon porođaja, kada su one boravile u posebnoj kolibi udaljenoj od porodične kuće ili logora. Odrasli muškarci i dečaci u pubertetu boravili su tokom zime u muškoj kući. Kao i u drugim lovačkim društvima, oružje lovca je bilo predmet posebnih tabua: nijedna žena nije smela da ga dodirne, nijedno dete nije smelo da rukuje njime. U protivnom, lov bi bio neuspešan ili bi lovac doživeo neku nesreću.

Poliginija je ponekad bila zastupljena u praksi, tj. brak sa najviše dve žene, koje su mogle biti sestre, prema Teodori Kreber. Na osnovu analize terminologije srodstva Sapir je izveo zaključak o običaju leviratskog braka u društvima Jahija i Jana. Jahi reč *ganna* je označavala majku kao i majčinu stariju ili mlađu sestru, a reč za oca, *galsi*, takođe i očevog starijeg ili mlađeg brata. Reč *ĩsi*, „čovjek, muškarac” značila je i „muž” i „muževljev brat”, a možda i „sestrin muž” – termin za ovaj afinalni odnos Sapir nije mogao da zabeleži. Reč za ženu i žensko, *mari'mi*, označavala je takođe suprugu kao i sestru supruge. Paralelizam naziva za muža i devera, suprugu i svastiku Sapir je objasnio kao funkcionalnu posledicu levirata u sistemu srodstva (Sapir 1916; 1918).

Suprotno Pauersovim spekulacijama o njihovom stranom poreklu i drugačijoj kulturi, preci Jana su bili starosedeoци u Kaliforniji nekoliko hiljada, možda i celih petnaest hiljada godina (Burrill 2011). Njihovi jezici-dijalekti pripadali su velikoj lingvističkoj porodici hokan, jednoj od najstarijih u celoj Severnoj Americi. U najranije doba kada je postojao jedan hokanski jezik, preci Jana su verovatno zauzimali prostrane ravnice u gornjem toku Sakramenta i njegovih pritoka. Posle više hiljada godina (prema glotohronologiji, oko pet hiljada), hokanski jezik se fragmentizovao u desetak posebnih jezika na istoj teritoriji: čumaš, jana, karok, pomo, šasta, ačumavi, atsugevi i dr. Potom su stigla nova mnogoljudnija plemena sa severa, narodi penutske lingvističke porodice (preci Majdua, Vintua i dr.), koji su zauzeli plodne ravnice oko većih reka i potisnuli Jane u negostoljubivu sredinu vulkanskih brda. Prema arheolozima, plemena Jana su postala brdska u pravom smislu pre oko 1.000 godina. Otada su vekovima bila u napetim odnosima, a povremeno i u zavadi sa najbližim susedima, Majdu i Vintu Indijancima.

Severni i istočni susedi Jana bili su Ačomavi (Ačumavi) na reci Pit i Atsugevi na reci Het ili *Tc'unô'yā*, Čunoja, na jana jeziku, koji su im bili slični po jeziku i načinu života. Sa njima su uglavnom bili u prijateljskim odnosima. Jane su ponekad sakupljale žir na njihovim teritorijama i dopuštale im zauzvrat da vade „crnu so” (*wĩtc'u*, so), mineral koji su kalifornijski starosedeoци koristili u ishrani i konzervaciji hrane. Na teritoriji Jana, blizu mesta zvanog *Vičumana* nalazila su se „slana” polja, tj. močvarno zemljište sa mineralnim blatom, zbog čega su ih Ačomavi nazivali „narod soli”, *Tĩ^ssaitci* (Sapir 1910, 54).

Dalji susedi Jana na severu bili su Jurok i Karok Indijanci na reci Klamat; njihovi jezici spadaju u algonkinsku i hokansku lingvističku porodicu. Istočno od Jana živeli su severoistočni ili planinski Majdui (Indijanci sa Velikih livada),

južno severozapadni Majdúi na reci Feder, a zapadno Vintui. Iši je Majdue na reci Feder nazivao *Nemshua-Mai* ili, u svom engleskom idiomu, „Wahle Indjins” (Valley Indians), a Vintue na reci Sacramento *Mempona*, dok je, prema Sapiru, standardna jana oznaka za njih bila *Yá'wi*. Oni su govorili druge jezike, iz porodice penuti.

Teritorija Jana je obuhvatala podnožje i obronke planine Lasen, koja je dobila ime po pioniru Peteru Lasenu, ili *Waganupa* na jana jeziku (Mala planina Šasta). Planina je vekovima bila tradicionalno mesto susreta tamošnjih plemena, koja su se okupljala leti da vrše razmenu i drže skupove sa govorima, gozba-ma i noćnim plesovima. Planina Lasen sa Lasenovim vrhom (3.189 m) pripada sistemu Kaskadnih planina, povremeno je aktivan stratovulkan i početkom XX veka je proglašena za nacionalni vulkanski park. U njenim nižim delovima, prostiru se gola brda od crnih bazaltnih stena sa ravnim vrhovima poput platao, a između njih mestimično hrastovi i čaparal, gusta zimzelena vegetacija slična makiji u Sredozemlju, koja počinje na nadmorskoj visini od oko 300 m. Viši delovi planine su pokriveni četinarskom šumom i livadama sa termalnim izvorima.

Tradicionalna zemlja Jana je relativno mala oblast, širine oko 65 km i dužine oko 97 km, istočno od reke Sacramento i južno od reke Pit. Zemlja Išijeve grupe Jahi nalazila se na njenom krajnjem jugu, između strmih i dubokih kanjona dveju manjih reka, Mil Krik i Dir Krik (naziv „Reka jelena” dao je američki doseljenik Džon Bidvel po jelenima koji su se u velikom broju okupljali na njenoj obali), pritoka Sakramenta ili *Dahe* na jahi jeziku („Velika voda”).⁸ Išijeva mala grupa je živela u Mil Kriku verovatno do 1894. (prema Votermanu), kada ih je sve veći broj naseljenika, lovaca i turista primorao da se presele u Dir Krik. Ovaj drugi kanjon je bio i ostao divlja prašuma: litice od lave su tako visoke da je na pojedinim mestima moguće spustiti se samo pomoću užeta, a strme padine s obe strane potoka prekrivene tako gustim čaparalom da su skoro neprohodne. Ovde stoka sa rančeva nije mogla da uđe. Tajni logor poslednjih Jahija kod pećine *Wowunupo mu tetna*, na nadmorskoj visini od oko 300 m, bio je podignut na pažljivo odabranom mestu, na litici oko 150 m iznad potoka. Bio je skriven od pogleda odozgo i sa svih strana okružen prirodnim preprekama, visokim drvećem i stenovitim zidom.

To je područje sa velikim padavinama u toku jeseni i zime; zime su hladne, kišovite i sa snegom na velikim visinama, a leta vruća i suva. Prema Teodori Kreber, reke i potoci ne presušuju u toku leta i bogati su ribom, naročito lososom, i školjkama. Njen opis ekološke sredine ipak izgleda kao ulepšana slika stvarnosti, sudeći po rezultatima arheoloških istraživanja koja je u 1950-im počeo Martin Baumhof, a nastavili njegovi bivši studenti i saradnici, Džerald Džonson i drugi. Prema Džonsonu (Johnson 2002), u području koje su nasta-

8 Videti mapu u Sackman 2010, 17 na <https://www.amazon.com/Wild-Men-Kroeber-Wilderness-America/dp/019517853X>

njivali Jahi i Jana Indijanci nema jezera ili većih akumulacija vode. Skoro sve veće reke, Pit na severu, Het na severoistoku, Sakramento na zapadu i rukavac reke Feder na jugoistoku, bile su na teritorijama drugih ili neprijateljskih plemena. Većinu izvora na teritoriji Jana, ako se izuzme grupa koja je zauzimala jednu obalu reke Pit, čine rečice ili potoci, često privremeni, sezonski i sa toplom vodom, što utiče na smanjenje broja riba i školjki. Jane su bili polunomadski lovci i sakupljači, i njihov način života je zavisio od prirodnih ciklusa reprodukcije biljaka i životinja na teritoriji koja nikada nije obilovala prirodnim resursima.

Prema Džonsonu, Jahi i južni Jana Indijanci dugo su ostali relativno izolovani u društvenom, kulturnom i genetskom pogledu. Na osnovu retkih nalaza predmeta stranog porekla na njihovim preistorijskim lokalitetima, kao što su perle od školjki, lule i lampe, zaključeno je da nisu učestvovali, u nekoj značajnoj meri, u regionalnom sistemu razmene artefakata i rudnih sirovina. U dalekoj prošlosti, Jahi su verovatno imali kontrolu nad izvorom opsidijana u Maunt Keliju, ali je on prešao u posed severoistočnih Majdua pre Išijevog doba (opsidijan je izgleda služio i kao vrsta novca u međuplemenskoj razmeni).

Obrazac stanovanja je bio fluidan: imali su zimska sela u nižim delovima i letnja sezonska naselja u višim delovima planine i ispod Lasenovog vrha, kao i mesta za logorovanje u vreme lova. U ranu jesen vraćali su se u zimska sela da bi spremili zalihe hrane i prezimili u toplim kućama. Međutim, kad god bi usledila neka značajna promena u njihovom ekosistemu pomerali su zimovnike, što je bilo relativno često čak i u daljoj prošlosti i pre dolaska belaca.

Procenjuje se da je u pretkolonijalno doba ukupan broj Jahija mogao biti oko 1.000, a u najboljem slučaju 1.900 duša. Za razliku od Majdua, Jahi su živeli u malim skupinama, verovatno ne većim od nekoliko desetina osoba. Osnovna društvena jedinica je bila takva skupina koja se obično sastojala od nekoliko srodnički povezanih porodica, ali su njen sastav i veličina varirali u zavisnosti od sezone. Nisu imali nasledne poglavice, niti izraženu društvenu hijerarhiju.

Klasična podela rada, tipična za egalitarna lovačko-sakupljačka društva, bila je prema polu: žene su sakupljale žir (koji su one i mlele), divlje voće, lukovice i druge jestive tvari, lekovito bilje, trave i liku za pletenje korpi⁹ itd., a muškarci su išli u lov i ribolov. Govoreći o ishrani kalifornijskih Indijanaca uopšte, Pauers je napomenuo da je žena u proleće mogla za jedan sat rada i kopanja drvenim štapom da sakupi dovoljnu količinu sirove hrane, čak 15–20 različitih sastojaka, za doručak cele porodice. Žene su generalno bile najbolji poznavaoци biljaka za ishranu, dok su muškarci bili autoriteti za tradicionalnu medicinu (Powers 420).

9 Korparstvo je bilo glavna i najrazvijenija zanatska veština; grnčarstvo je bilo nepoznato, a predmeti od drveta skoro da nisu postojali u domaćinstvu, osim lovačkog oružja muškaraca. Pletene korpe raznih dimenzija služile su kao različite vrste sudova: kao kuhinjsko posuđe, za prenošenje namirnica i drugih materijala i za držanje zimmice.

Revizija klasične priče o Išiju kao „poslednjem divljem Indijancu” u Americi

Današnji antropolozi i historičari smatraju da Išijevo malo pleme Jahija ne treba poistovećivati sa tzv. Mil Krik Indijancima ili „Tigrovima”. Raseljeni Indijanci, begunci iz rezervata i oni koji su preživeli pokolje počeli su se, verovatno od sredine XIX veka, a možda i ranije, naseljavati na tradicionalnoj teritoriji Jahija u kanjonima Mil Krika, Dir Krika i Antilopa Krika. Oni su posedovali vatreno oružje, napadali belce i izazivali svakojake nevolje, zbog čega su Išijevi konzervativni Jahi shvatili da ih se treba kloniti. Među njima je bilo „urbanizovanih i multikulturnih” mešanaca, a možda i Indijanaca sa drugih teritorija koji nisu govorili kalifornijske domorodačke jezike (Burrill 2011). To je posvedočila Majdu Indijanka Meri Pots (1971) u intervjuu koji je sa njom vodio instruktor antropologije Kliford Kertis. Njenu babu Maraju Bil su kao mladu ženu 1864. oveli ovi odmetnici iz Mil Krika, ali je uspela da pobegne 1865. Na Kertisovo pitanje ko su oni bili i da li su možda bili Jahi (Kombo), Meri Pots je odgovorila:

Oh, a bunch of people who had run off to some place else. They might have been Apaches or they might have been (...) from some of these other tribes. But they didn't speak the California language at all. Nobody knew their language. My grandmother learned a few words by being there with them, (...) (nav. u Burrill 262, nap. 65).

Kada se predao belcima, Iši je imao pedeset godina ili više i mogao je da je celih četrdeset godina proveo kao begunac, krijući se u sopstvenoj zemlji, a poslednje dve ili tri godine, nakon majčine smrti i verovatne pogibije njegovih dvoje sunarodnika, potpuno sam (Kroeber T. 1970, 82). Njegovu „robinzonijadu” evocira Lisjen Strive u okviru istorijsko-antropološke kritike diskursa o divljoj deci i svrstava je među „slučajeve napuštenih odraslih ljudi koji su neprestano bili upoređivani sa situacijom divlje dece i sa posledicama koje je ona povlačila za sobom (...)” (2012, 23).

Za obične belce njegovog doba, Iši je postao „ikona” prirodnog čoveka i ostatak domorodačke Amerike iz doba pre kontakta (Luthin and Hinton 2003, 293). To su uporno ponavljali čak i američki naučnici, da je bio „čovek kulture kamenog doba” koji je sticajem prilika stupio u modernu kulturu XX veka: „He was as primitive as the aborigines of the pre-Columbian period. In fact, he was a man in the Stone Age. He was absolutely untouched by civilization” (Pope 2009, 6; Waterman 1917). Posebna ironija u vezi s ovim stereotipom jeste u tome što Išijevo iskustvo svedoči upravo suprotno, o uticaju „civilizacije” na način života koji se nije mogao smatrati „prirodnim” niti „normalnim”, bilo da je reč o njemu lično, njegovim saplemenicima ili precima. Iši nije bio „prvobitni divljak”, „kalifornijski Tarzan” ili prototip „deteta iskonske šume”, niti je njegov narod bio „legendarno izgubljeno pleme” koje je živelo u „prirodnom stanju”, nedirnuto istorijom i modernim svetom (Starn 2004, 77). Nije bio ni „poslednji divlji Indijanac u Severnoj Americi” ili Kaliforniji, ali verovatno jeste

bio poslednji Jahi ili bar poslednji poznat. Povremeno se spekuliše da je neko iz njegove grupe možda preživeo i nadživeo samog Išija. Ričard Baril je otkrio jedan kliping iz novina *Chico Enterprise* pod naslovom „Discover New Ishi to Succeed Butte County's Original” od 8. aprila 1916, kao i jednu misterioznu grupnu fotografiju sa oronulim starim Indijancem na kojoj piše samo „Iši”.¹⁰

Kako god bilo, Išijev život nije mogao da služi kao primer autentičnog, tradicionalnog i samosvojnog načina života Jahija, jer su njihova sloboda kretanja i životni svet bili do te mere ugroženi da je stari način opstanka postao neodrživ. Belci na rančevima i njihove domaće životinje oterali su divljač, a kopači zlata zagadili zemljište i izvore vode. Jahi su se dovijali da prežive u oskudici i neprijateljskom okruženju, i to poslednjih pola veka svog postojanja. Bili su prinuđeni da krađu hranu od belaca, najviše iz napuštenih koliba u kojima su kauboiji držali zalihe hrane i žito za konje: konzerve – suprotno Votermanovoj tvrdnji da ih nisu dirali, bilo zato što su se možda jednom otrovali ako su bile pokvarene ili zato što navodno nisu umeli da ih otvore (!) – vreće sa brašnom i ječmom, kao i poneko grlo stoke od doseljenika. Neke kolibe su redovno „čistili” svakog proleća, verovatno od 1885.: moguće je da su dotad poumicali njihovi lovci i da se smanjio broj divljači zbog sve većeg prisustva lovaca i kampera. Do proleća, koje je bilo doba oskudice za skoro sve Indijance, njihove zalihe osušene ribe i žira bile su iscrpljene, a još je bilo rano za putovanje na Vaganupu pokrivenu snegom.

Otetu stoku su tretirali isto kao i ulovljenu divljač: kad god su bili u prilici, koristili su skoro sve, meso, kožu, žile i kosti. Pri tom, nisu znali da su zemljište i ovce, goveda, konji, mule i druge domaće životinje privatno vlasništvo belaca jer je sama ideja o „privatnoj”, individualnoj svojini na zemlju bila nepoznata u njihovom društvu, a verovatno i pojam „domaće životinje” u našem smislu; jedina domaća životinja koju su oni imali bio je pas. Mnogo kasnije, kada je shvatio da je to sa stanovišta belaca bila krađa, Iši bi pocrveneo od stida i nelagode.

Kada je Voterman 1910. posetio logor *Wowunupo mu tetna*, zatekao je ispred jedne kolibe veliku gomilu (oko 35 kg) izlomljenog stakla od raznih flaša koje su Iši i njegova mala grupa sakupljali po okolnim kampovima belaca. Osamdeset godina kasnije, Brajan Bibi i arheolozi Džeјms Džonston i Džerald Džonson pronašli su kućnu jamu, kameni žrvanj za mlevenje brašna od žira (*metate*) i mnogo otpadnog materijala – ostataka metalnih kutija za kafu i čaj, konzervi, flaša, eksera i srpa. Iši je znalacki obrađivao staklo i metal, praveći od njih vrhove za strele; metalne posude je koristio za pripremanje i čuvanje hrane i vode, eksere za harpune, a srp možda za sečenje grana prilikom izgradnje koliba (Johnson 2002, 99). Tako dugo skrivanje na veoma maloj teritoriji, okruženoj rančevima i naseljima belaca na udaljenosti od tridesetak kilometara i u sredini s oskudnim prirodnim resursima, bilo je moguće samo zahvaljujući praktičnim i tehničkim veštinama, velikoj fizičkoj izdržljivosti, mentalnoj snazi

10 http://www.ishifacts.com/higoodreport/HI_Good_Chap2Opt.pdf, p. 48.

i duhovnosti. Zbog toga se ponekad spekuliše da je Iši bio poglavica i *kuvi*, šaman i vidar u svojoj grupi. Naivni slikar Frenk Dej je tako prikazao Išija na slici *Ishi and Companion at Iamin Mool* (ulje na platnu, 1973), u sceni tradicionalnog lečenja njegovog ranjenog saputnika. Dej je naslikao ovu scenu po sećanju na davni susret sa dvojicom Indijanaca u detinjstvu.

Svoja znanja i veštine iskusnog lovca, traper a i izviđača Iši je potvrdio na terenu, za vreme logorovanja u Dir Kriku sa Kreberom, Votermanom, Poupom i Poupovim dvanaestogodišnjim sinom u maju 1914. Mesto gde je nekad ubio medveda i zakopao njegove kosti, prozvano *Yā' mu' luk' u*, bilo je izabrano za logor. (Iši je potpuno sam u mladosti ulovio mrkog medveda, pogodivši ga strelom u grudi i dokrajčivši ga udarcem noža direktno u srce. Ako su mu tada dali novo ime, ono je verovatno bilo „Žuti Medved” na jahi jeziku. Odrana koža njegovog medveda je naposljetku završila u Antropološkom muzeju.) Još je bio u stanju da strpljivo i nepomično vreba divljač u zasedi, da „čita” tragove na tlu i druge znakove, da imitira glasove raznih životinja, posebno ptica, zečeva, jelena, i zadržao je dobro oko i sigurnu ruku strelca.

Not only could Ishi call the animals, but he understood their language. Often when we have been hunting he has stopped and said, “The squirrel is scolding a fox.” At first I said to him, “I don’t believe you.” Then he would say, “Wait! Look!” Hiding behind a tree or rock or bush, in a few minutes we would see a fox trot across the open forest.

Often have we stopped and rested because, so he said, a bluejay called far and wide, “Here comes a man!” There was no use going farther, the animals all knew our presence. Only a white hunter would advance under these circumstances.

Ishi could smell deer, cougar, and foxes like an animal, and often discovered them first this way. He could imitate the call of quail to such an extent that he spoke a half-dozen sentences to them. (Pope 2009, 11)

Išijeva priprema za lov je izgledala ovako. Dan uoči lova nije jeo ribu i nije pušio duvan zato što se ovi mirisi detektuju nadaleko. Ustao bi rano, okupao se u potoku i popio vodu, ali nije jeo. Pre polaska je vršio skarifikaciju na potkolenicama ili mišici ruke malim komadom opsidijana. Na sebi je imao samo krpu oko bedara, bez mokasina i dokolenica, zato što kretanje u odeći pravi buku dok lovac teži da se nečujno prikrade svojoj meti. U jednoj ruci je nosio luk, u drugoj nekoliko strela, a ostatak strela u tobolcu od vidrine kože.

Iši, koji je celog života palio vatru tradicionalnom tehnikom trenja, bio je oduševljen šibicama i tehnološkim izumima belaca; postao je pravi majstor u rukovanju nožem, testerom, čekićem, kleštima itd. Njegov proces rada i tradicionalnu tehniku okresivanja posmatrao je početkom 1912. arheolog Nels Nelson iz američkog Prirodnjačkog muzeja i opisao ih je u kratkom prilogu iz 1916. (Nelson 1971). Iši je odmah uvideo prednosti modernih materijala kao što su staklo i gvožđe u poređenju sa tradicionalnim sirovinama, opsidijanom, bazaltom, kosti i rogom.

Nakon Poupovih i Nelsonovih etnografskih posmatranja Išijeve tehnike u izradi projektila i oruđa, niko od arheologa nije sistematski proučavao njegove artefakte koji se čuvaju u Antropološkom muzeju i analizirao ih u kontekstu kulturne sredine iz koje potiču, sve do 1990-ih (Shackley 2003). Današnji arheolozi tumače postojeći etnografski i arheološki materijal u tom okviru, što daje mogućnost da se osvetle kulturni procesi, identitet i promena u svetu Jahija u kasnom preistorijskom i ranom istorijskom periodu. Na osnovu stila i obeležja vrhova za strele koje je Iši napravio može se izvesti pretpostavka o njegovoj kulturnoj i biološkoj grupi porekla. Postoji bar jedan vrh koji je on napravio od stakla za flaše pre nego što je došao u kontakt s evro-američkom kulturom, kao i mnoštvo primeraka nakon toga. Prema Stivenu Šakliju, to je praktično jedinstven slučaj u severnoameričkoj etnološkoj i arheološkoj empirijskoj evidenciji.

Šakli je sproveo analizu Išijeve tehnologije i uporednu analizu vrhova od opsidijana sa dva kasna preistorijska i protoistorijska lokaliteta na teritoriji Jahija (Kingslijeva pećina) i južnih Jana (Pejnova pećina) i jednog lokaliteta Nomlaki Vintua (Blu Tent Krik). Išijevi artefakti se razlikuju od pronađenih jahi i jana primeraka, ali su veoma slični primercima Nomlakija. Analiza artefakata tako ukazuje na verovatnu akulturaciju Jahija i Jana sa Vintu Indijancima i moguće Išijevo poreklo od oca koji je bio Vintu. Naime, u domorodačkoj Kaliforniji, čovek je učio da pravi lovačko oružje od svog oca ili drugog najbližeg srodnika. Međutim, Sakston Poup je saznao iz priča samog Išija da je njegov uzor u veštini pravljenja lukova i streličarstvu bio stari Indijanac po imenu Čunovajahi, koji je živio sa svojom ludom ženom u podnožju jedne litice. On je posedovao gvozdenu sekiru, verovatno ukradenu od belaca. Moguće je da je bio Atsugevi Indijanac koji je iz nekog razloga živio na teritoriji Jahija.

Iši je i po svojim fizičkim karakteristikama bio sličniji Majdu i Vintu nego Jahi i južnim Jana Indijancima. Bio je relativno visok (172 cm, prema Poupu) i robustnije građe u poređenju sa izrazito dolihokefalnim, niskim i gracilnim Jahijima i južnim Janama. Prema rezultatima analiza osteološkog materijala sa njihovih lokaliteta, prosečna visina žena je bila 154.9 cm, a muškaraca oko 160 cm (Johnson 2002, 99). Odatle pretpostavke Džeralda Džonsona da je Išijeva majka možda bila Majdu ili Vintu Indijanka, da je mogla biti trudna kada je došla u grupu Jahija ili da je dovela Išija kao malo dete. Na osnovu kazivanja samih Majdua, Ričard Baril je zaključio da je ona verovatno poticala iz grupe Pulga Majdu i da je bila oteta u svojoj devetoj godini (oko 1830), negde u blizini njenog sela *Kune'bej* na jednoj pritoci reke Feder.

Jahi Indijanci verovatno nisu imali dodira sa belcima sve do 1840-ih, ali je u Išijevom govoru bilo reči stranog porekla, iz španskog kao i indijanskih jezika atsugevi, majdu i vintu. Štaviše, izgleda da je Iši u izvesnoj meri poznavao majdu i atsugevi jezik, čak i ako ih nije tečno govorio: od 200 pesama koje je izveo za antropologe, 8 je na ovim jezicima. Koristio je reči kao što su *saldu* (*salto*), koja možda potiče od španske *soldado*, „vojnik”, *camisa*, „košulja”, *paka* (od vaca), „krava”, *papello* (od papel), „papir”, *tci'kita*, „mali” ili „kratak” (od

chiquita)¹¹. Reč *mahale* ili *muheli*, „žena”, možda potiče od španske *mujer* ili iz nekog jokutskog dijalekta centralne Kalifornije (Golla 2003, 213).

Ove i druge strane reči su mogle stići putem kontakta i bračnih veza sa drugim indijanskim grupama; u majdu jeziku je bilo tridesetak španskih reči. Na drugim mestima u Kaliforniji lingvisti su otkrili da su španske reči prelazile iz jedne grupe u drugu čak i u onim oblastima gde nije bilo belaca. Ponegde su one bile sastavni deo pidžin jezika koji se koristio u sporazumevanju sa drugim plemenima. Moguće je da su Jahi Indijanci bili u neposrednom kontaktu sa Meksikancima ili drugim govornicima španskog, koji je bio *lingua franca* u Kaliforniji.

Literatura

- Adams, Rachel. 2003. “Ishi’s Two Bodies: Anthropology and Popular Culture”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. Karl Kroeber and Clifton Kroeber, 18–34. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Арсењев, Владимир Клавдијевич. 2002. *Дерсу Узала*. Београд: М. Стојановић.
- Braun, Di. 1979. *Divlji zapad*. Beograd: Jugoslavija.
- Burrill, Richard. 2011. *Ishi’s Untold Story in His First World: A Biography of the Last of His Band of Yahí Indians in North America*, Parts 1&2. Chico: The Anthro Company.
- Buzaljko Wilson, Grace. 2003. “Kroeber, Pope, and Ishi”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 48–64.
- Clifford, James. 2013. *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press. Kindle edition.
- Cole, Douglas. 1983. “The Value of a Person Lies in His *Herzensbildung*”: Franz Boas’ Baffin Island Letter-Diary 1883–1884”. In *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*, 13–52. ed. George W. Stocking, Jr. The University of Wisconsin Press.
- Curtin, Jeremiah. 1898. *Creation Myths of Primitive America in Relation to the Religious History and Mental Development of Mankind*. Boston: Little Brown and Comp.
- Džozefi, Elvin M., Jr. 2008. *Poglavice patrioti: hronika otpora američkih Indijanaca*. Beograd: Metaphysica.
- Freed, Stanley A. 1962. Reviewed Work: *Ishi in Two Worlds: A Biography of the Last Wild Indian in North America* by Theodora Kroeber. *Ethnohistory* 9. 1 (Winter, 1962): 98–99.
- Golla, Victor. 2003. “Ishi’s Language”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 208–225.
- Hansford, Jay C. Vest. 2013. “I heard Your Singing”: Ishi and Anthropological Indifference in The Last of His Tribe. *International Journal of Humanities and Social Science* 3. 11 (June, 2013): 95–109.
- Hutchinson, W. H. 1949. Ishi—The Unconquered. *Natural History* 58 (March, 1949): 126–133.

11 Kada je kauboj Frenk Norvel u aprilu 1885. uhvatio u krađi četvoro Indijanaca dok su iskali kroz prozor kolibe sa zalihama, mlada žena koja je imala na sebi tri stara džemper pokazala je u pravcu Mil Krika i rekla, „Dos chiquitos papooses”, što je verovatno značilo da ima „dva mala deteta” kod kuće (Waterman 1918, 59).

- Johnson, Jerald Jay. 2002. The Yahi and Southern Yana: An Example of Cultural Conservatism, Genetic Isolation, And An Impoverished Resource Base. *Proceedings of the Society for California Archaeology* 16 (2002): 95–102.
- Kroeber, Alfred L. 1923. *Anthropology*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc. (Revised edition, 1948. *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*)
- Kroeber, A. L. 1937. Thomas Talbot Waterman. *American Anthropologist*, N. S., 39 (1937): 527–529.
- Kroeber, A. L. 1972a. “The Superorganic” (1917). In *The Nature of Culture*, 22–51. Chicago: University of Chicago Press.
- Kroeber, A. L. 1972b. “Totem and Taboo: An Ethnologic Psychoanalysis” (1920). In *The Nature of Culture*, 301–305.
- Kroeber, A. L. 1972c. “Totem and Taboo in Retrospect” (1939). In *The Nature of Culture*, 306–309.
- Kroeber, A. L. 1972d. “The Use of Autobiographical Evidence” (1945). In *The Nature of Culture*, 320–322.
- Kroeber, A. L. 1972e. “A Southwestern Personality Type” (1947). In *The Nature of Culture*, 323–326.
- Kroeber, Theodora. 1967. *Ishi in Two Worlds: A Biography of the Last Wild Indian in North America*. Berkeley: University of California Press. With the foreword by Louis Gannett.
- Kroeber, T. 1970. *Alfred Kroeber: A Personal Configuration*. Berkeley: University of California Press.
- Kroeber, Karl and Clifton Kroeber. (Eds.) 2003. *Ishi in Three Centuries*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Levi-Stros, Klod. 1979. *Totemizam danas*. Beograd: BIGZ.
- Levi-Stros, Klod i Didiје Eribon 1989. *Izbliza i izdaleka*. Sarajevo: Svjetlost.
- Luthin, Herbert and Leanne Hinton 2003. “The Story of Lizard”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 293–317.
- Mandelbaum, David G. (Ed.) 1963. *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. Berkeley: University of California Press.
- Mandelbaum, D. G. 1979. Memorial to Theodora Kroeber Quinn (1897–1979). *Journal of California and Great Basin Anthropology* 1 (2): 237–239.
- Nelson, Nels C. 1971. “Flint Working by Ishi”. In Kroeber, A. L. and T. T. Waterman, *Source Book in Anthropology*, 244–249. New York: Harcourt, Brace and World, Inc. Revised Edition, Illustrated.
- Perry, Jean. 2003. “When the World Was New: Ishi’s Stories”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 275–292.
- Poarije, Žan. 1999. *Istorija etnologije*. Beograd: XX vek.
- Pope, Saxton T. 1918. Yahi Archery. *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 13. 3 (March 6, 1918): 103–152. Berkeley: University of California Press. Kindle edition 2012.
- Pope, S. T. 1920. The Medical History of Ishi. *University of California Publications in Archaeology and Ethnology* 13. 5 (May 15, 1920): 175–213.
- Pope, S. 2009. [1923]. *Hunting with the Bow and Arrow*. Digireads.com Publishing.

- Powers, Stephen. 1877. Tribes of California. *Contributions to North American Ethnology*. Vol. III. Washington DC.: Government Printing Office.
- Sackman Casaux, Douglas. 2010. *Wild Men: Ishi and Kroeber in the Wilderness of Modern America*. Oxford University Press. Kindle edition.
- Sapir, Edward. 1910. Yana Texts, Together With Yana Myths, collected by Roland B. Dixon. *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 9. 1 (February 19, 1910): 1–235.
- Sapir, E. 1916. Terms of Relationship and Levirate. *American Anthropologist* N. S. 18. 3 (Jul. – Sep., 1916): 327–337.
- Sapir, E. 1918. Yana Terms of Relationship. *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 13. 4 (March 12, 1918): 153–173.
- Sapir, E. 1923. Text Analyses of Three Yana Texts. *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 20: 263–294.
- Sapir, E. 1963. “Male and Female Forms of Speech in Yana”. In *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. David G. Mandelbaum, 206–212. Berkeley: University of California Press.
- Sapir, Edvard. 1984. „Kulturna antropologija i psihijatrija”; „Pomaljanje pojma ličnosti u proučavanju kultura”. U *Ogledi iz kulturne antropologije*, 221–243; 291–303. Beograd: Prosveta. Drugo, dopunjeno izdanje.
- Shackley, Steven M. 2003. “The Stone Tool Technology of Ishi and the Yana”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 159–200.
- Starn, Orin. 2003. “Ishi’s Spanish Words”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 201–207.
- Starn, O. 2004. *Ishi’s Brain: In Search of America’s Last “Wild” Indian*. New York: W. W. Norton & Co. Kindle Edition.
- Steward, Julian H. 1962. “Alfred Kroeber 1876–1960”. A Biographical Memoir, 192–253. Washington, D.C.: National Academy of Science.
- Strive, Lisjen. 2012. *Divlja deca: antropološki pristupi*. Novi Sad: Kiša – Petrovaradin: Simbol.
- Waterman, Thomas Talbot. 1917. Ishi, the Last Yahi Indian. *Southern Workman* 46: 528–237.
- Waterman, T. T. 1918. The Yana Indians. *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology* 13. 2 (February 27, 1918): 35–102.
- Wolf, Eric R. 2004. „Alfred L. Kroeber”. In *Totems and Teachers: Perspectives on the History of Anthropology*, ed. Sydel Silverman, 27–49. New York: Columbia University Press. Second edition.
- Zumwalt, Fred H., Jr. 2003. “A Personal Remembrance of Ishi”. In *Ishi in Three Centuries*, eds. K. Kroeber and C. Kroeber, 11–17.

Primljeno: 11.11.2018.

Odobreno: 20.11.2018.

Gordana Gorunović

The story of Ishi

Abstract: “The story of Ishi” is a more general term for an enframed narrative that includes a number of special, interconnected and sometimes conflicting historical and current stories, as well as revisionist interpretations in American science, literature and art. The story of Ishi is historical and biographical but not autobiographical, factographic and fictional, ethnographic and anthropological (includes physical anthropology and archeology, cultural anthropology, linguistics and folkloristics). In this paper, the emphasis is on the following topics: Ishi as the last “wild” Yahi Indian and his exterminated tribal and ethnic group; Ishi’s “saviors” and “patrons”, American anthropologists from the early 20th century and their science.

Key words: Ishi, Yana and Yahi Indians, California, American Boasian Anthropology